

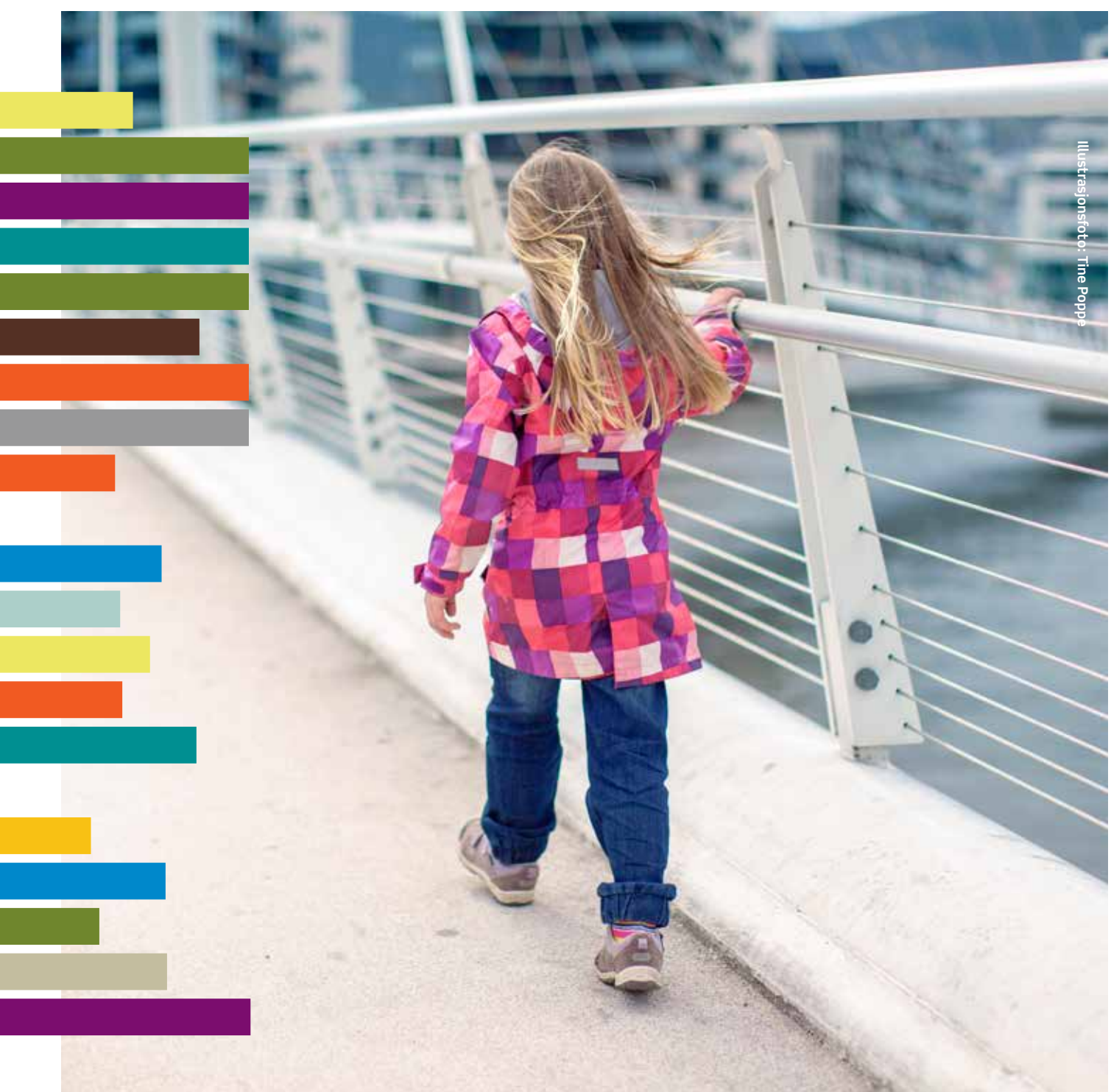

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Undervisningshefte om oppdragervold

ICDP som en indirekte strategi for å hindre vold og fremme empati

VED ASTRI JOHNSEN OG ASBJØRN SOLEVÅG

Illustrasjonsfoto: Tine Poppe

INNHold

UNDERVISNINGSHEFTE OM OPPDRAGERVOLD

INNLEDNING	4
1. ICDP: MÅLSETTING OG SENTRALE BEGREPER	6
Barnet som subjekt: Omsorgspersonens oppfatning av barnet	6
Foreldrenes historie – flergenerasjonsperspektivet	6
Familiens situasjon	6
Kulturelle perspektiver	6
Empatisk identifikasjon og sonen for intimitet	7
Sonen for intimitet	7
Redefinering	7
Empatisk identifikasjon - hva kan forstyrre den?	7
Foreldrenes situasjon	7
Barnet- spesielle problemer	8
Sårbarhet hos den voksne	8
«Shark music»	8
Kjernesensitiviteter	9
2. OPPDRAGERVOLD	10
Definisjon og historie	10
Utbredelse av vold mot barn i Norge	11
3. VOLDENS SKADEVIRKNINGER	12
Reaksjoner hos barn i ulike alder	13
Reaksjoner hos små barn 0-5 år	13
Reaksjoner hos barn 6-12	13
Reaksjoner hos barn over 12 år	13
Resiliens - Faktorer som beskytter og lindrer	14

4. SAMTALER OM OPPDRAGERVOLD	15
ICDP som grunnlag for samtaler med foreldre: De tre dialogene og åtte temaene for godt samspill	15
Den emosjonelle dialogen.....	16
Den meningsskapende dialogen.....	16
Den regulerende dialogen.....	17
5. VEILEDERROLLEN - EGNE REAKSJONER OG SÅRBARHET	18
Iscenesetter prosesser	18
Belastning for gruppelederne	18
6. APPENDIX	20
Erfaringer fra Fedreprosjektet i tre bydeler i Oslo 2012	20
Gruppeoppgaver og øvelser	21
Figur 1: Hjerterøvelsen	22
Figur 2: Bollemannen	23
Resultater fra Fedreprosjektet	23
"Vold i nære relasjoner med fokus på oppdragervold" - Powerpoint-presentasjon	24
LITTERATURLISTE	47

INNLEDNING

I de senere årene har det vært et økt fokus på vold i nære relasjoner. Vold utøves av både menn og kvinner, fedre og mødre, i minoritetsfamilier så vel som i etnisk norske familier.

ICDP-grupper har vist seg å ha en humaniserende og empatifremmende virkning som har ført til voldsreduksjon (Bjørnstad, 2013; Hundeide & Armstrong, 2011; Skar, Sherr, Clucas, & von Tetzchner, 2014; Snipstad, Flakk, & Mfangavo, 2007) uten at fokus har vært rettet direkte på voldsproblematikk. Erfaringen fra disse gruppene viser at en indirekte strategi virker der fokus på barn og aktivisering av empatisk omsorg har en humaniserende og voldsreducerende effekt uten at deltakernes personlige voldsproblematikk er eksponert.

Bakgrunnen for dette heftet var et prosjekt utført i tre bydeler i Oslo høsten 2012. Målsettingen for prosjektet var å forebygge vold blant utsatte grupper før overgrep skjer. Prosjektets målgruppe var fedre, fortrinnsvis fra minoritetsfamilier.

Dette undervisningsheftet er utviklet for sertifiserte ICDP-veiledere som ønsker å jobbe med foreldregrupper der målsettingen er å fremme empati og dermed redusere eventuell vold. Vold er i denne sammenhengen begrenset til oppdragervold. Vi har valgt å ikke begrense oss til fedre med minoritetsbakgrunn av flere grunner:

Ved å fokusere på fedre, risikerer vi feilaktig å formidle at det er flere fedre enn mødre som slår. Dette medfører ikke riktighet. Det er i dag mer oppmerksomhet på at også mødre (dessverre) utfører vold som ledd i oppdragelse (Mossige & Stefansen, 2007).

Det har vært hevdet at en fokusering på minoritetsfamilier kan skape et kunstig skille mellom «de» og «oss» (Berggrav & Raanes, 2013). Dette skillet kan bidra til å skape et feilaktig bilde av at volden i minoritetsfamilier handler om kultur. For stor vekt på kultur som forklaring på oppdragervold, kan føre til at man overser viktige faktorer som migrasjon, krigstraumer, sosioøkonomiske faktorer og psykiske lidelser (Berggrav & Raanes, 2013). Det er også stor forskjell på hvor lenge minoritetsfamilier har bodd i Norge og dermed på hvor integrert de er i det norske samfunnet.

Mange av de strategiene og erfaringene som ble benyttet i Fedreprosjektet kan i all hovedsak også benyttes overfor foreldre, uansett kjønn. Det er likevel en vurdering om når det er hensiktsmessig å gi tilbud til foreldregrupper, heller enn til mødre- og fedregrupper.

En av fordelene med det siste valget er at ikke mer generelle kjønnsforskjeller utspilles, og at det oppstår en slags kjønnskamp om hvem som er best og verst i oppdragerrollen.

I Appendix vil dere finne en nærmere presentasjon av Fedreprosjektet, der gruppeøvelser og evalueringen fra prosjektet er beskrevet. Mange av disse øvelsene og erfaringene vil også kunne brukes i forhold til mødre og til foreldre generelt. Powerpointpresentasjonen som hjelp i undervisningen er eget vedlegg.

Det forutsettes at veilederne som skal bruke dette heftet kjenner til både ICDP-håndboken for basisprogrammet og for minoritetsprogrammet.

1

ICDP: MÅLSETTING OG SENTRALE BEGREPER¹

ICDP kan defineres som empati i praksis. Det kan også beskrives som et humanistisk, relasjons- og empatifremmende program. Målsettingen er å forbedre kvaliteten på samspillet mellom foreldre og barn ved å fremme omsorgspersonens oppfatning av barnet som subjekt. Det er dette vi kaller for empatisk identifikasjon med barnet. Gjennom sensitivisering bevisstgjøres og økes omsorgspersonens empatiske holdning og refleksjon omkring godt samspill og god oppdragelse. Barnet forstås som en person med tanker og følelser som man kan identifisere seg med. Dette forutsetter at foreldrene kan reflektere over barnets indre tilstander, hva som skjuler seg bak barns atferd, men også over egen indre tilstand og hvordan dette påvirker barnet. Det er dette vi i dag kaller mentalisering. Enkelt kan vi si at mentalisering betyr å se seg selv utenfra og forstå den andre innenfra (Rydén, Wallroth, & Nygaard, 2011).

BARNET SOM SUBJEKT - OMSORGPERSONE NS OPPFATNING AV BARNET

Dette handler om omsorgspersonens oppfatning av barnet og er påvirket både av foreldrenes egen historie og situasjon og av kulturens oppfatning av barn og barneoppdragelse.

Foreldrenes historie: Flergenerasjonsperspektivet

Hvordan et barn blir oppfattet, er påvirket av foreldrenes egen barndom og oppdragelse. I sensitiviseringen av foreldre er det derfor viktig å bruke tid på å forstå deres egen historie og oppvekst. Dette er med på å:

1. Fremme empati hos ICDP-veilederen ovenfor foreldrene. Ved å forstå foreldrenes egen historie vil veilederen ikke bare reagere på foreldrenes handling (her fysisk disiplinering/vold), men også forstå noe

av bakgrunnen for dette. Vi skal senere diskutere forholdet mellom voldens intensjon og voldens virkning (se s. 15).

2. Hjelp foreldrene til å ha en forståelse av seg selv, sine egne følelser og handlinger. Ut fra tradisjonelle kjønnsroller kan dette være mer utfordrende for fedre enn mødre.
3. Gjennom dette øke forståelsen av hvordan ens egne handlinger virker på barnet.

(Se Appendix s. 21 for øvelse)

Familiens situasjon

Kjønn, økonomi, klasse og jobbsituasjon er også faktorer som påvirker hvordan barnet blir sett og forstått, i tillegg til foreldrenes syn på seg selv. Hvordan barnets kjønn påvirker foreldres forhold vil vi komme tilbake til.

Kulturelt perspektiv

Med kultur forstår vi et samfunns eller en gruppes (for eksempel families) verdier, tradisjoner, normer og lokale kunnskap og hvordan denne praktiseres. Kultur er imidlertid ikke et statisk fenomen, men er påvirket av den politiske, sosiale og historiske utviklingen. Vår forståelse og oppfatning av barn er påvirket av den kulturen som vi vokser opp i. Det samme gjelder for barneoppdragelse. Foreldres oppfatning av barn er derfor både farget av egen oppvekst og den kulturelle konteksten den finner sted innenfor.²

Forskning viser at det er sammenheng mellom hvordan barnet oppfattes av sine omsorgspersoner og hvilken omsorg det får. Dette har konsekvenser for barnets psykiske helse og fungering (Goodnow & Collins, 1990).

1. ICDP antas kjent for leseren, her prøves å framheve ICDPs komponenter med vekt på hva som er relevant for undervisningen med tema oppdragervold.

2. Bufetat har utarbeidet en egen powerpointpresentasjon om kultur som tillegg til basisprogrammet. Leseren henvises til denne. Se også minoritetshåndboken for diskusjon om kultur.

Vold mot barn er et eksempel på dette slik vi vil vise senere (se s. 15 ff).

EMPATISK IDENTIFIKASJON OG SONEN FOR INTIMITET

Sonen for intimitet

Sonen for intimitet er et sentralt begrep innenfor ICDP. Intimitet er imidlertid et ord som kan misforståes (seksuelle assosiasjoner). Vi kan også kalle den sonen for tilhørighet, nærhet eller omsorg.

Begrepet tar utgangspunkt i at vi har evne til medmenneskelig innlevelse og kan forstå andres handlinger innenfra gjennom empatisk identifikasjon, slik vi har definert begrepet mentalisering: se den andre innenfra og seg selv utenfra. Hvem som blir innenfor eller utenfor denne sonen er påvirket av omsorgspersonenes oppfatning av barnet og av de faktorer som er beskrevet ovenfor.

Vi vil i denne sammenhengen understreke betydningen av kulturelle faktorer; hvordan kulturen ser på forholdet mellom foreldre og barn. Dessuten vil det være viktig å være sensitiv ovenfor betydningen av barnets kjønn og alder i forholdet til foreldrenes kjønn. Det er for eksempel store kulturelle forskjeller om og i hvilken grad fedre er involvert i stell av spebarn, bleieskift etc.

«Hjerteøvelsen» er en nyttig øvelse for å bevisstgjøre foreldre på deres nærhet til barna (se Appendix s. 22).

Redefinering

Redefinering er en metode som også er kjent fra familierapien. Redefinering betyr å forstå atferd på en ny måte, ved å sette den inn i en annen ramme. For

eksempel kan et trassig barn redefineres til et barn som har sterk vilje. Bruk av «Bollemannen» er her en nyttig øvelse (se Appendix s. 23).

I tillegg til positiv redefinering brukes innen ICDP bilder for å lage positive historier om barnet, eller dele positive minner fra barnets fortid.

EMPATISK IDENTIFIKASJON - HVA KAN FORSTYRRE DEN?

ICDP vektlegger den empatiske identifikasjon med barnet. Men voksne mennesker trenger også å bli møtt med empati. Der den empatiske identifikasjonen hos den voksne er forstyrret, er dette spesielt viktig og representerer en spesiell utfordring for veilederen. Vi mener at kunnskap om hva som kan forstyrre den empatiske identifikasjonen hos foreldre, vil være nyttig for veileders syn på foreldrene.

Omsorgspersonens empatiske identifikasjon med barnet kan forstyrres på flere måter. Det kan være problemer hos den voksne, spesielle forhold ved barnet og ved samspillet, kulturelle forskjeller og også forhold til kjønn.

Foreldrenes situasjon

Problemer i familien eller ekteskapet, problemer på jobb eller i forhold til økonomi vil påvirke hvordan vi forholder oss til barna våre. Foreldres bruk av rusmidler vil ofte gjøre situasjonen for barn vanskelig og uforutsigbar. Vår personlige historie, hva vi har med oss i bagasjen, vil også virke inn på dette, slik vi har nevnt tidligere. Det er viktig å være oppmerksom på hvilken kontekst eller sammenheng foreldre lever i. Vi skal komme tilbake til hvordan foreldres sårbarhet kan forstyrre den empatiske identifikasjonen.

ICDP: MÅLSETTING OG SENTRALE BEGREPER¹

Barnet – spesielle problemer

Barnet bidrar også i samspillet. Den forskning ICDP bygger på, viser at barnet er en aktiv medspiller (Sameroff, 2009; Stern, 1998). Barnets temperament kan her være en faktor som kan skape problemer. En stille og følsom gutt kan være utfordrende for en far som selv strever med mansrollen. Likeledes kan en aktiv temperamentsfull jente bryte med konvensjonelle kjønnsrolleforventninger. En god film som illustrerer dette er «Den grønne sykkelen» fra Iran hvor en aktiv og utforskende pike blir avvist av faren.

Sårbarhet og problemer hos den voksne

ICDP vektlegger den empatiske identifikasjonen med barnet. Denne kan imidlertid forstyrres på forskjellige måter. Forståelsen av tilknytningens betydning for det lille barnet kan være nyttig i denne sammenhengen. Alle barn er født med behov for beskyttelse og omsorg, og tilknytning viser til barnets relasjon til omsorgspersonen. Ved atskillelse aktiveres det som kalles tilknytningsatferd, som handler om de strategiene barnet utvikler for å oppnå trygghet igjen. Tilknytningsforskningen ser på hvordan tidlig samspill og tilknytningsmønster påvirker barnets utvikling. Tilknytningsforskningen har i følge Karsten Hundeide (upublisert manus) beskrevet tre former for omsorgssvikt og neglisjering:

Desorganisert omsorgssvikt, emosjonell neglisjering og depresjonsneglisjering. Hundeide har der føyet til en fjerde; sviktende mediasjon og veiledning av barn i verden. Andre former for omsorgssvikt er beskrevet som underutviklet omsorgskapasitet, der manglende tilgjengelighet ovenfor barnet skyldes vedvarende og gjentatte traumatiske erfaringer. Traumer kan også føre til en blokkering av omsorgskapasiteten og kalles blokkert omsorgskapasitet. Denne formen for omsorgssvikt kan også oppstå i situasjoner som virker som påminnere for det opprinnelige traumet der dette ikke er bearbeidet (Brandtzæg et al., 2011).

Beskrivelse av forskjellige typer omsorgssvikt tar gjerne utgangspunkt i mødrenes problemer og situasjon. Det er viktig at ICDP-veileder kan gjenkjenne signalene på omsorgssvikt og henvise videre til rette instans. Her trenges som oftest andre eller flere intervensjoner enn ICDP.

Tilknytningsforskningen har også identifisert problemer hos foreldre som nødvendigvis ikke fører til omsorgssvikt, men som kan forstyrre den empatiske identifikasjonen med barnet (Brandtzæg et al 2011). Kjennskap til slike problemer, som vi kan kalle sårbarhet hos den voksne, er nyttig for veileder å kjenne til og vil hjelpe veileder til å ha en empatisk identifikasjon med foreldrene.

Her vil vi kort beskrive noen av disse formene for sårbarhet:

«**Shark music**» eller «**haimusikk**» er en beredskap om en fare som ikke er tilstede. Det er en metafor som er hentet fra filmen «Haisommer» (Brandtzæg et al., 2011). Foreldrene kan oppleve en uro uten å forstå hvorfor, selv om barnet viser normale følelsesuttrykk eller behov. Denne uroen kan skape et brudd i relasjonen fordi foreldrene blir emosjonelt utilgjengelige. Et eksempel kan være en far som ikke tåler at mor og den 12 år gamle sønnen krangler og bruker høye stemmer. Nærmest som en refleks tar han gutten hardt i armen og kjenner en uro.

Uroen representerer ingen reell fare, det er falsk alarm, mor og sønn er i stand til å løse sin konflikt. Uroen er et resultat av egne omsorgserfaringer. Fortiden blir til stede her og nå og spøker for denne faren/for oss. Faren ble selv utsatt for vold da han var gutt i forbindelse med krangel med moren. Det er viktig å arbeide med foreldrenes historie for at de bedre kan møte barnets behov.

Kjernesensitiviteter

Kjernesensitivitet handler om hva som truer vårt behov for trygghet (Brandtzæg et al., 2011). Begrepet er utviklet i forbindelse med den terapeutiske modellen i Circle of Security (COS) og er en hjelp til å forstå uregulerte følelser hos omsorgspersonen. Det skilles mellom tre kjernesensitiviteter; disse aktiveres først og fremst i forhold til barn, men også i andre relasjoner. I ICDP-grupper kan det derfor være nyttig at veileder er klar over disse og hvordan de kan komme til uttrykk.

- **Separasjonssensitivitet:** Separasjonssensitive foreldre er redde for å bli avvist og forlatt. Ved å være opptatt av andres behov har de lært å unngå avvisning; dette har vært viktigere enn å kjenne på egne behov. Disse foreldrene kan ha vanskeligheter med å la barnet utvikle seg autonomt. De kan bli overbeskyttende og truet av barnets selvstendighet eller utforskertrang. Disse foreldrene vil trenge trygghet for å kunne uttrykke egne meninger og behov. De vil ofte framstå som personer som er opptatt av andre, engstelige for å ta plass og lignende.
- **Prestasjonssensitiv/kritikksensitiv:** Disse foreldrene beskytter seg mot kritikk, strever med å være gode nok. Det er viktig hvordan man blir oppfattet av andre. Barna kan som et resultat bli presset til prestasjoner og yte i forhold til ferdigheter de ikke har. I boka «Den stumme gutten» fra Iran blir en gutt som ikke svarer til forventningene utstøtt av faren. -Foreldrene kan også streve med å gi trøst. I en ICDP-gruppe vil disse foreldrene være sårbare for kritikk og lett oppfatte spørsmål som kritikk, ha vanskeligheter for å tåle at de ikke har rett og lett komme i forsvar, bli sinte eller trekke seg tilbake.
- **Invasjonssensitiv/trygghetsensitive** foreldre kjenner seg lett kontrollert og invadert av nære

andre. Det å være følelsesmessig nær barnet kan oppleves som trussel mot egen integritet. De framstår selvtilstrekkelige og forventer selvtilstrekkelighet hos barna, noe som kan føre til det motsatte; at barna blir krevende. Her kan vi tenke at fedre i noen kulturer kan føle seg truet av følelsesmessig nærhet.

Både haimusikk og kjernesensitiviteter er noe som i mer eller mindre grad kan prege oss alle og som kan hjelpe oss til affektregulering hvis vi er oppmerksomme på det. Dette betyr at også ICDP-veileder bør være klar over spøkelsener fra egen fortid og sin egen kjernesensitivitet. Veileders evne til å skape en trygg relasjon til omsorgspersonene og også en trygg atmosfære i gruppa blir selvfølgelig særdeles viktig. Veileder må også kunne romme de forskjellige utfordringene foreldrene har i sin oppfatning av barnet; for noen av disse foreldrene vil avhengighet være vanskelig, for andre selvstendighet.

2

OPPDRAGERVOLD

DEFINISJON OG HISTORIE

Begrepet oppdragervold er av relativt ny dato, og det er store variasjoner i hva som defineres som vold eller barnemishandling. Et vanlig skille er ofte at oppdragervold er instrumentell; den brukes bevisst for å disiplinere, rettlede og oppdra barnet. Barnemishandling, på den andre siden, beskrives ofte som impulsiv vold, spontan og med ukontrollerte aggressive utbrudd (Van der Weele, Ansar, & Castro, 2011). Begrepet oppdragervold er inspirert av FNs Barnekonvensjon fra 1989. I norsk lovgivning førte dette til en sikring av barns rettigheter i Barneloven fra 1991, der det eksplisitt innføres forbud mot fysisk vold som oppdagelsesmetode. Så sent som i 2010 ble det i revisjonen av Barneloven presisert forbud mot å slå, klappe, true eller skade barns psykiske eller fysiske helse.

«UNICEF definerer fysisk oppdragervold som slag, klaps og ris med hånd eller gjenstand (pisk, stokk, belte, sko, tresleiv). Men det kan også handle om å «sparke, riste, kaste, klype, bite, lugge, gi barnet ørefik, tvinge barnet til å sitte i ukomfortable posisjoner eller å brenne eller svi gjenstander på barnets hud» (Berggrav & Raanes, 2013).

En vanlig definisjon av oppdragervold vil være psykisk eller fysisk disiplinering av barn, og vil ha flere gode hensikter: Korrigere barnets atferd, beskytte barnet mot farer og bidra til sosialisering ved at barnet lærer samfunnets normer og regler.

Det skilles mellom fire former for oppdragervold, og punktene under illustrerer den store avstanden som finnes mellom det som puttes inn i sekkebegrepet oppdragervold:

- Vold som planlagt, omsorgsfull oppdragelse (instrumentell), der foreldre argumenterer for at dette er en hensiktsmessig metode for å lære sine barn forskjellen på rett og galt. Intensjonen er

kjærlighetsbasert; de vil sine barn det beste.

- Overføring av skadelige familietradisjoner (instrumentell). Foreldre argumenterer for at dette er den eneste måten å drive grensesetting på: «Slik ble vi oppdratt, og vi har jo ikke tatt skade av det». Intensjonen er også her kjærlighetsbasert.
- Lav frustrasjonstoleranse hos foreldre (impulsiv). I denne gruppen finnes mange foreldre som sliter med egne problemer, det være seg sosialt, i arbeidslivet, de kan selv være traumatiserte, rusavhengige etc. En av de store belastningsfaktorene ved denne formen er at den er svært uforutsigbar. Volden verken er eller oppleves som intendert.
- Oppdragervold som systematisk ledd i familieterror (impulsiv og instrumentell)

(Van der Weele et al., 2011)

Disse fire momentene illustrerer at selve begrepet oppdragervold ikke er presist og nyttig nok. Det kan tildekke mer enn det avklarer, noe både van der Weele og Berggrav er inne på.

Imidlertid må ikke skillet mellom den instrumentelle og den impulsive oppdragervolden føre til bagatellisering av hvilke potensielle skadevirkninger begge former påfører barnet. Den impulsive oppdragervolden er ofte spontan og ukontrollert, styrt av sterke følelser, slitne eller traumatiserte foreldre, påvirket av rusbruk etc. I Barneloven presiseres det at all bruk av oppdragervold er forbudt som oppdagelsesmetoder, det være seg fysisk: klaps, ris, spark eller risting etc., eller psykisk: degraderende snakk, nedsettende ord, sanksjoner, trusler, påføring av skam etc. Likevel forekommer dette både i etnisk norske familier og i innvandrerfamilier.

UTBREDELSE AV VOLD MOT BARN I NORGE

Det er forsket en del på dette i de siste årene, og nesten alle rapportene slår fast at vi her sannsynligvis er i et område med store mørketall. Når voksne intervjues om vanskelige opplevelser i barndommen, er et av de tydeligste budskapene at barna har sluttet å si fra, enten av lojalitet eller fordi de prøvde å si fra, og opplevde å ikke bli trodd.

Vi skal her trekke fram en omfattende, nyere undersøkelse der forskerne intervjuet et stort antall ungdommer om sine opplevelser. Mossige (2007) intervjuet 7033 avgangselever i videregående skole:

- 5 % av ungdommene hadde opplevd grov vold fra foreldre (definisjon: behov for legebehandling). Mor og far utøvde omtrent like mye grov vold.
- 19 % av ungdommene rapporterte mild vold fra mor (definisjon: opplevd frykt)
- 13 % av ungdommene rapporterte mild vold fra far

Disse tallene antyder at hvert femte barn i Norge en eller annen gang i oppveksten har opplevd voldsbruk fra en eller begge foreldrene sine. Mange andre undersøkelser understøtter disse funnene (Haaland, Clausen, & Schei, 2005). Mossiges undersøkelse skiller ikke mellom utøvd vold ut fra etnisitet, mens det finnes studier som tyder på at fysiske straffemetoder er mer utbredte i en del minoritetsmiljøer (Kalve & Dyrhaug, 2011; Schou, Graff-Iversen, & Dyb, 2007). Det er foretatt en del omfangsundersøkelser i innvandrer miljøer, men svarprosenten er ofte lav, og det gjør det vanskelig i gi sikre tall (Berggrav & Raanes, 2013).

3 | VOLDENS SKADEVIRKNINGER

Internasjonalt er ACE-studiene (Brown et al., 2009), (Adverse Childhood Experiences Study) den mest refererte dokumentasjonen angående risikofaktorer for barn som eksponeres for vold og senere helseskader. Den fulgte 17 000 voksne personer over en periode på 15 år. Studien viser sterk sammenheng mellom livsbelastninger i barndommen (vold, misbruk) og så vel fysiske som psykiske lidelser i voksen alder.

Å vokse opp som vitne til, eller bli utsatt for vold, er ifølge denne studien den sterkeste helsemessige risikofaktor for tidlig død. Dødsårsaken kan like gjerne være kreft som overdose.

ACE-studiene viser også at barn som ofte er vitne til vold mellom foreldrene, har 65 – 80 % sannsynlighet for selv å bli direkte utsatt for mishandling, både fysisk og psykisk.

Den Norske Legeforening har utarbeidet en rapport – «Da Lykkeliten kom til verden» (Heian & Hoel, 2010) på bakgrunn av ACE-studiene. Her heter det følgende: *«Resultatene fra ACE-studiet viser at virkningen av negative erfaringer i barndommen er sterke, akkumulerende og avgjørende for senere helseproblemer og for tidlig død. Det innebærer at mange vanlige lidelser i voksen alder må tolkes som et resultat av forhold i barndommen, og at nødvendige forebyggende og behandlende tiltak innrettes deretter.»*

Voldens største skadevirkning er den frykten den påfører barn. Dette er generelt, og gjelder uansett om barnet selv er utsatt for vold eller er vitne til voldshandlinger mellom de to personene barnet er mest avhengige av (foreldrene). Mange studier framhever den såkalte vitneposisjonen som spesielt sårbar. Barn som opplever vold mellom foreldrene lever i en situasjon der skremmende og uforståelige ting skjer. Ofte er det ingen som gir en forklaring på det som foregår, eller hjelper barna til å sortere sine opplevelser og erfaringer. Samspillstemaene i ICDP, særlig tema 6 og 7, er nyttige

redskaper her for å formidle mening til barns opplevelser, og bidra til å utvide og berike barnets opplevelser, med sammenlikninger, forklaringer og historier.

Vanligvis er det ingen som bekrefter at det barna har sett og hørt, faktisk har funnet sted, eller hjelper dem med å utvikle tillit til egne opplevelser, og sortere eller plassere ansvar. Barn kan ofte selv ta for mye ansvar (dette skjer fordi jeg er slem eller umulig, derfor blir mamma eller pappa sinna), og dette kan medføre følelser av skyld og skam, så vel som vansker med å stole på at egne opplevelser er gyldige (Middelborg & Samoilow, 2014). Den fysiske smerten går mye forttere over enn følelsen av krenkelse, devaluering og ydmykelse.

Også «mild» vold skader barn. I sitt doktorgradsarbeid spør Anna Luise Kirkengen (2009) hvorfor krenkede barn blir syke voksne. Noen av funnene hennes er:

- Uforutsigbare reaksjoner fra voksne, i form av vold og ukontrollerbart sinne, skaper avmakt og helseskade over tid for barn, selv om volden der og da ikke gir fysiske skader
- Et barn som lever i konstant beredskap, får svekket immunforsvar og økt risiko for kreft, hjerte-kar-lidelser, så vel som rus og psykiske lidelser
- Å leve i beredskap / stress øker cortisolnivået og skaper en nevrotoksisk tilstand i hjernen, som skaper celledød og forsinker normalutvikling av hjernen
- Hennes konklusjon er tydelig: Krenkelsene dreper ikke barnet, men de kan likevel drepe den voksne som har vært dette barnet

Frykt framprovoserer som oftest angst hos barna. Og barn som lever i en konstant høy beredskap, får varige, neurologiske skader fordi hjernen tilpasser seg

denne situasjonen. Sentrale funksjoner som læring, hukommelse og konsentrasjon påvirkes, så vel som regulering av følelser og tilknytning. Et barn med trygg tilknytning vil være trygg på å gå ut og utforske verden og ha en fast strategi på å søke beskyttelse ved opplevd fare. Frykten hemmer barnets evne til å inngå i trygt samspill med andre mennesker, det hemmer en balansert utvikling av personligheten, utvikling av spontanitet, og den forstyrrer evnen til læring (Hart, Nijenhuis, & Steele, 2006).

At barn er utsatt for vold (i alle former) kan føre til både akutte traumer og vedvarende traumatisering. De risikerer varig endring av selvfølelse og initiativ, og endring av personlighet og følelsesliv. I ytterste konsekvens kan dette føre til så vel psykisk som fysisk sykdom.

REAKSJONER HOS BARN I ULIK ALDER

Flere studier peker på at det er de aller yngste barna som tar mest skade av å bli direkte utsatt for vold, og ikke bare i form av eventuelle fysiske skader. Vold og annen traumatisering er spesielt skadelig når hjernen og nervesystemet er under utvikling, og traumatiske opplevelser i de første leveårene kan forårsake skader på sentrale hjernestrukturer som først gir seg utslag i puberteten (Berggrav & Raanes, 2013). På den andre siden peker mange nevropsykologer på puberteten også som en håpefull «omprogrammering» av hjernen. Vi skal ikke her gå inn på den omfattende tematikken som utviklingen av nevropsykologisk forskning har reist, men bare peke på at på dette området skjer det en hurtig kunnskapsutvikling som gir økt innsikt og forståelse. Kanskje er det korrekt å snakke om en begrenset optimisme vedrørende om tidlige skader kan «omprogrammeres» (Raundalen, 2012).

Det kan være hensiktsmessig å dele inn barns utvikling

i tre faser når en skal se etter tegn og symptomer: småbarn 0 til 5, barn i alderen 6 til 12, og ungdom over 12 (Steinsvåg & Heltne, 2011). En slik inndeling kan være for stor, forskjellene kan bli større enn likhetene, ikke minst blant de aller yngste.

Reaksjoner hos små barn 0 - 5 år

- Økt engstelse og uro
- Sterke reaksjoner på forandring i rutiner
- Problemer med å forstå hva som har hendt. Små barn tenker helt konkret.
- Angst for atskillelse, klenging
- Regresjon
- Sinne, raserianfall
- Søvnvansker

Spe- og småbarn uten språk har sine egne signaler og måter å uttrykke ubehag på, og ofte kan det være en stor utfordring å fange opp og tolke disse signalene. Utfordringen er som oftest at belastende hendelser skaper store endringer i barnas væremåte, oftest i form av regresjon, der ferdigheter barna tidligere mestret, forsvinner. Når de ikke har utviklet språkferdigheter, må omsorgsgiver og andre fortolke barnets signaler.

Reaksjoner hos barn i gruppen 6 til 12 år

- Mareritt
- Søvnvansker, både innsovning og hyppige oppvåkninger
- Påtrengende tanker og sanseintrykk som er vanskelige å få ut av hodet
- Konsentrasjonsvansker
- Unngåelse av det som minner om det vonde
- Somatiske plager, ofte mer varierte enn hos de yngre barna, som hodepine, magesmerter og kvalme

Reaksjoner hos barn over 12 år

- Sinne og aggresjon
- Tristhet og sorg

- Motorisk uro og rastløshet
- Grubling over det som har skjedd
- Vansker i sosial kontakt med jevnaldrende som ikke har delt de samme erfaringene. En opplevelse av å være annerledes og å ha «vokst» fra de jevnaldrende.
- Over-yting for å hjelpe de andre i familien. Enkelte barn kan «viske seg ut» i forsøket på å lette situasjonen for andre familiemedlemmer.

Slike symptomlister som dette er selvsagt ikke spesifikke for barn som har opplevd vold, men mer generelle der barn er utsatt for sterke eller truende hendelser. De tar heller ikke høyde for at barn er forskjellige; noen er mer robuste, andre mer sårbare. I tillegg kommer selvsagt både kjønns- og kulturelle forskjeller inn. Gutter har en større tendens til å reagere med sinne og aggresjon, mens jenter kan i større grad «viske seg ut» og bli «snille over-ytere».

FAKTORER SOM BESKYTTER ELLER LINDRER Omsorgspersonenes evne til å sette seg inn i barnets situasjon og opplevelse av volden. ICDP som forebyggingsredskap.

Ett av hovedproblemene ved voldsepisoder i nære relasjoner er at omsorgspersonene selv er aktiverte følelsesmessig, enten vedkommende er sint og aggressiv (utøverposisjonen), eller aktivert i forsvarsposisjon. Slik sett vil barnet miste tilgang til begge foreldre i en situasjon barnet opplever både som skremmende og uforutsigbar. Foreldrene makter i den akutte fasen ikke å gi barna en forklaring på hva som foregår, eller hjelpe dem med å sortere opplevelsene sine. Dermed får barnet heller ikke bistand til å bekrefte at det de har sett faktisk har skjedd.

Omsorgspersonens evne til å uttrykke varme og positive følelser overfor barnet er en viktig beskyttende faktor.

ICDP vektlegger betydningen av å vise at du er glad i barnet (tema 1) og understreker at forutsetningen for at barn skal utvikle seg optimalt, er at det defineres positivt og oppfattes som et subjekt. ICDP tilrettelegger for trening i empatisk identifikasjon med barnet. I en slik forstand kan en hevde at dette virker forebyggende i forhold til vold og annen mishandling. Det har også forskning vist.

En beskyttende faktor er også at det er mulig å snakke om det vanskelige.

Middelborg & Samoilo (2014) understreker at det er til stor hjelp for barn når foreldre klarer å snakke med barna om volden som har funnet sted, og være mest mulig direkte når barna spør om voldshendelser. Dette kan også hjelpe barn å plassere ansvar der det hører hjemme, ikke utvikle skyld og skam eller manglende tillit til egne opplevelser. De antar at det er mest helende for barna å få denne hjelpen av sine omsorgspersoner, heller enn profesjonelle terapeuter.

Det finnes mye kunnskap om at det å bruke språket, sette ord på hendelser som har blitt opplevd som skremmende, uforståelige eller vanskelige, har en egen verdi. Det vil hjelpe barn til å sortere det som har skjedd, til å få bekreftet betydningen av sine egne opplevelser, og ofte en mer hensiktsmessig plassering av ansvar og skyld. Når barn får snakket om det de har tenkt, følt og opplevd, vil det redusere faren for traumatisering (tema 6 og 7 i ICDP).

De tre dialogene i ICDP, særlig tema 3 og 6, vil kunne være en hjelp for foreldre i hvordan å snakke med barn.

4 | SAMTALER OM OPPDRAGERVOLD

Selve begrepet oppdragervold er sammensatt, og det har blitt reist en debatt om det er en betegnelse som tilslører og/eller bagatelliserer fenomenet, se f. eks heftet: *Tåler noen barn mer juling?* (Berggrav & Raanes, 2013).

Samtidig er det nyttig å skille dette fenomenet ut fra det vi ellers omtaler som vold i nære relasjoner, ikke minst fordi intensjonene bak oppdragervold som vi har drøftet ovenfor, kan være korrigerende ut fra en kjærlighets-intensjon. «Jeg vil at mitt barn skal lære forskjell på rett og galt». «Jeg vil ikke at mitt barn skal mende seg med dårlige venner og ende opp i kriminelle gjenger».

Ved å anerkjenne kjærlighets-intensjonene kan en komme i posisjon til å fremme sensitivitet hos foreldrene, og på den andre siden skape oppmerksomhet rundt skadevirkninger av vold som oppdragelsesmetode. Samtidig vil det være betydningsfullt å framheve alternative strategier for grensesetting og korrigerende avferd som ikke er ønskelig. Her vil ICDPs tre dialoger være nyttige for å støtte og bedre foreldrenes samspill med barna. Likeledes vil de sju sensitiviseringsprinsippene være nyttige for hvordan ICDP-veilederen formidler dette. Betydningen av et trygt forhold gjelder både for forholdet mellom foreldre og barn og mellom ICDP-veileder og foreldre. Å ta utgangspunkt først i intensjonen bak oppdragervold, øker mulighet for et tillitsfullt forhold mellom veileder og foreldre. Når et slikt forhold er etablert, er grunnlaget for å ta opp voldens virkning lagt.

I ICDP-grupper der oppdragervold er et tema må ICDP-veileder praktisere sensitiviseringsprinsippene, bruke de tre dialogene med de åtte samspillstemaene og en empatisk identifikasjon med barnet, sammen med kunnskap om oppdragervold, voldens virkning på barn og kunnskap om hva som er viktig for barn som har vært utsatt for vold.

ICDP SOM GRUNNLAG FOR SAMTALER MED FORELDRE: DE TRE DIALOGENE OG ÅTTE TEMAENE FOR GODT SAMSPILL

Her vil vi kort beskrive hvordan de tre dialogene og åtte tema for samspill er til nytte i samtalen med foreldre og hva som blir særlig viktig å fokusere på i forhold til tema oppdragervold.

De tre dialogene bygger på hverandre, og alle forutsetter en empatisk identifikasjon med barnet: den emosjonelle dialogen gir grunnlag for et forhold bygget på tillit. Dette gir utgangspunkt for den meningssskapende dialogen; utforske verden, forstå og skape mening. Utforskning av verden forutsetter at barnet har en trygg base å komme tilbake til (jamfør tilknytningsteori). Regulering av atferd/handling er tema for den regulerende dialogen og forutsetter et tillitsfullt forhold der grunnlaget er lagt i de forutgående dialogene. Vi nevnte tidligere begrepet mentalisering; det å forstå følelser, intensjoner og tanker bak andres atferd, og også sin egen. Den voksnes evne til mentalisering er nettopp en forutsetning for alle de tre dialogene.

Forebygging av oppdragervold/fysisk disiplinering starter allerede i det første møtet mellom ICDP-veileder og foreldrene. Etablering av et tillitsfullt forhold mellom veileder og foreldre er allerede understreket. Likeledes er det å arbeide med foreldrenes oppfatning av barnet og empatisk identifikasjon med barnet viktig.

Veiledere benytter seg av sensitiviseringsprinsippene når de formidler dette innholdet til foreldre. Veileders oppgave er å sensitivisere foreldrene i deres interaksjon med barna, samtidig selv å være sensitiv i forhold til foreldre, slik vi tidligere har understreket.

4

SAMTALER OM
OPPDRAGERVOLD**Den emosjonelle dialogen**

1. Vis at du er glad i barnet ditt. Her legges grunnlaget for trygg tilknytning og for god selvopplevelse, samt tillit til verden og seg selv.
2. Følg barnets initiativ. Dette er ikke det samme som å la barnet få viljen sin. Men det er viktig å forstå barnets intensjoner og ønsker, selv om man ikke alltid kan følge det der og da. «Når mulig følg barnet, når nødvendig ta ledelse».
3. Intim dialog. Hjelp barnet til å uttrykke, identifisere og organisere følelser. Dette danner grunnlaget for regulering av følelser, som er viktig, særlig regulering av sinne. Følelser utveksles også nonverbalt, gjennom øyekontakt, latter og annen kroppslig kommunikasjon.
4. Gi anerkjennelse og bekreftelse. Dette er viktig for barnets utvikling av selvfølelse og opplevelse av egen verd.

De forskjellige temaene vil utfordre foreldre på ulikt vis. For eksempel vil tema 2 være utfordrende for mange foreldre. Noen foreldre kan oppleve det som en kamp om hvem som skal få viljen og ty til fysisk disiplinering for å få barnet til å lyde den voksne. Tema 3 kan også være utfordrende for voksne som har problemer med å forstå og regulere egne følelser.

Det er viktig å understreke at det er kulturelle forskjeller i hvordan de forskjellige temaene praktiseres. Barnets kjønn og alder vil også påvirke samspillet. For eksempel kan en far vise anerkjennelse på forskjellig måte til en datter enn til en sønn (tema 4). Både kultur, kjønn og alder vil være viktige tema for gruppediskusjon.

Den meningsskapende og utvidende dialogen

Den meningsskapende og utvidende dialogen fremmer

barnets sosiale, språklige og kognitive utvikling. Den forutsetter sensitivitet og evne til å justere seg til å forstå barnets initiativ, hensikter og planer. De tre temaene er:

5. Felles oppmerksomhet. Felles oppmerksomhet er også et aspekt ved intersubjektivitet, som handler om delt oppmerksomhet, delt intensjon og delte følelser. Slik føler barnet seg sett og forstått.
6. Gi mening. Det er viktig å beskrive og gi mening til det barnet er opptatt av. Slik vil barnet danne seg en forståelse av virkeligheten.
7. Utvid og forklar. I tillegg til å forklare og fokusere på hva barnet ser, er det også viktig å gi hvorfor - og hvordan- forklaringer.

Utvidelse av mening kan skje på forskjellige måter; gjennom den logisk-analytiske tilnærmingen:

Her er dialogen omkring årsaksforklaringer, klassifikasjoner, likheter og forskjeller. Begreper brukes for å organisere mening og gi forklaringer.

Den andre tilnærmingen er den narrative - dramatiske tilnærmingen.

Her brukes fortellinger som en måte å skape mening. Forklarende fortellinger er en måte å gjøre det ukjente forståelig. Bruk av bilder og historier kan være nyttige.

Den meningsskapende og utvidende dialogen er viktig for barnets opplevelse av sammenheng og mening. Vi har tidligere understreket (se s. 14) at det er en stor hjelp for barnet at foreldre kan snakke om volden eller den fysiske disiplineringen som har funnet sted. Mange barn tenker det er deres egen skyld, og trenger hjelp til å få plassert ansvaret der det hører hjemme.

Anne Kirsti Ruud (Ruud, 2011) understreker tre faktorer som er viktige i kommunikasjon med barn: Skape mening, gi anerkjennelse og hjelpe barnet til å bevare sin verdighet. Barns verdighet har ikke hatt en selvfølkelig plass i utviklingspsykologien. Vold er nettopp et angrep på barns verdighet. Å også trekke fram dette temaet i samtaler med foreldre mener vi er svært viktig.

Den regulerende dialogen

Den regulerende dialogen bygger på de to foregående dialogene og har fokus på regulering av handling og å hjelpe barnet til selvkontroll, til å reflektere og få overblikk over situasjonen, planlegge og se konsekvenser av sine handlinger. Slik vil barnet også utvikle sin evne til problemløsning. Målet er å utvikle en indre kontroll. Den regulerende dialogen har forskjellige aspekter:

8a: Regulering gjennom å planlegge steg for steg. Situasjonen legges til rette slik at barnet lett kan få oversikten. Oppgaven skal ligge litt over barnets nivå slik at det må strekke seg.

8b: Gradert støtte (scaffolding) betyr å assistere og understøtte der barnet trenger hjelp, og å trekke støtten tilbake når barnet mestrer.

8c: Situasjonsregulering, for eksempel ved å skape en ny situasjon med andre regler

8d: Positiv grensesetting. Her benyttes særlig forklaringer, avledninger og alternativer. ICDP benytter i mindre grad negative konsekvenser, som for eksempel å holde tilbake privilegier.

Regulering av barns handlinger/atferd er basert på trygghet til forskjell fra frykt der barn har opplevd vold eller annen form for straff. Regulering forutsetter her også at foreldrene er i stand til å regulere seg selv i samspillet med barnet.

I gruppene vil diskusjon om kultur og kjønn være viktig.

I forkant av møtet om den regulerende dialogen anbefales å se filmen «Sinnamannen». Filmen illustrerer på en fin måte barns reaksjoner, ikke minst hvor tabuisert og skambelagt slåssing mellom omsorgspersonene blir for barn. Filmen illustrerer også hvor lett barn tar ansvar selv for det som skjer mellom foreldrene (er det min skyld? – er det fordi jeg er vanskelig?). Filmen skaper en felles plattform for å utforske barns reaksjoner ut fra en desentrert posisjon, noe som er et utmerket utgangspunkt for refleksjon og økt forståelse.

5 | VEILEDERROLLEN - EGNE REAKSJONER OG SÅRBARHET

ISCENESETTE PROSESSER

Gruppeledernes utfordringer er å tilrettelegge for at deltakerne utvikler en meningsfull samtale, som bidrar til både kunnskapsutvikling og mentalisering. Å lede samtalegrupper er utfordrende, ikke minst fordi lederens posisjon og rolle er grunnleggende for å skape nyttige utviklingsprosesser. Blir lederne for sentrale premissleverandører, kan gruppeprosessen svinne hen, og det blir mer en undervisnings- eller en-veis kommunikasjon. Gruppeledernes posisjon som «iscenesettere» er krevende, men en nødvendig betingelse for å skape gode og utfordrende opplevelser i samtalegruppene.

Rolleavklaring og ansvarsfordeling mellom de to gruppelederne vil være et nyttig verktøy for å ivareta slike hensyn. I stedet for en «flat» struktur (coing), kan den ene lederen innta en direkte posisjon overfor gruppa, mens den andre inntar en meta -eller reflekterende posisjon. Den siste vil ha et ansvar for gruppeprosessen (er tempo og intensitet på et passe nivå, faller noen ut eller passiviseres, tar noen deltakere for stor plass, er det emosjonelle spenningsnivået for høyt eller lavt?). Den andre lederen kan fokusere mer tydelig på innhold og mening i samtalene.

En slik rollefordeling gir mange fordeler, og er lederne trygge og samkjørte i forhold til hverandre, kan de også veksle på å innta ulike posisjoner (Middelborg & Samoilow, 2014). En viktig forutsetning er at gruppedeltakerne får et klart bilde av hvilken rolle lederne inntar, og at det er et godt rasjonale for denne strukturen og rollefordelingen. Dersom dette ikke er tilfelle, risikerer vi at deltakerne reagerer på at formen er merkelig, og at fokus kan forsvinne fra det innholdsmessige. Hovedpoenget med den reflekterende prosessen må tross alt være å skape et forum for nyttig meningsutveksling, ikke å belaste deltakerne med en merkelig samtaleform.

BELASTNINGER FOR VEILEDERNE /GRUPPELEDERNE

Å arbeide med mennesker i krise eller nød, eller arbeide med sterke og vonde hendelser, innebærer alltid en risiko også for den som utfører dette arbeidet. Påkjenningen ved å lytte til vonde hendelser øker risikoen for det som kalles sekundær-traumatisering eller «compassion fatigue» (empati-utbrenthet).

Viktige faktorer som avgjør grad av belastning for oss som hjelpere, er flere:

- Alvorlighetsgraden, hvor farlig eller ille er situasjonene som beskrives?
- Frekvensen, hvor ofte treffes vi av det vonde og vanskelige?
- Kommer belastninger i jobben for nær vår egen virkelighet eller egne livserfaringer?
- Personlig historie og livssituasjon, har vi rom for omsorg og støtte?

Ved å arbeide i et felt der vi blir utsatt for sterke og vonde stimuli, er vi i en risiko for å bli preget, endret og i ytterste forstand syke av jobben. Vi må forvente at vi reagerer. Det forebyggende ligger i at vi ser og forstår sammenhengen i våre egne reaksjoner, og at vi klarer å iverksette tiltak for å mestre reaksjonene på en best mulig måte. Hovedspørsmålet er altså ikke om vi som mennesker blir påvirket, men hva og hvordan vi gjør noe med dette.

At det er flere veiledere som jobber sammen i disse gruppene er hjelpsomt som forebygging. Disse veilederne må få tid og anledning til å oppsummerer og sortere erfaringene. Det må gis anledning til debriefing, og ikke minst er det hensiktsmessig at de knyttes til et større team for veiledning og fagutvikling.

I saker med alvorlig omsorgssvikt er det viktig å henvise til riktig hjelpetilbud. I de aller alvorligste sakene er det plikt for offentlige ansatte å melde til barneverntjenesten; her er veiledning viktig.

I tillegg til at disse tiltakene forebygger slitasje og helseskader, vil tiltakene også ha en gevinst i form av tryggere og mer kompetente veiledere, altså en tydelig vinn/vinn-situasjon.

6

APPENDIX

ERFARINGER FRA FEDREPROSJEKTET, TRE BYDELER I OSLO 2012

I 2011 ble det sendt søknader fra ICDP om tilskudd til tiltak for å forebygge vold i nære relasjoner. Vold blant menn ovenfor kvinner og barn er ett av de store samfunnsproblemene for tiden³. Det er publisert flere fagbøker om temaet og om voldens virkning på barn (Heltne & Steinsvåg 2011). Bakgrunnen for søknaden fra ICDP var ønske om å sette inn forebyggende tiltak mot vold blant utsatte grupper før overgrep skjer. I søknaden ble det vist til erfaring med ICDP-grupper der menn har deltatt. Disse gruppene har vist seg å ha en humaniserende og empatifremmende virkning som har ført til voldsreduksjon uten at fokus har vært rettet direkte på overgriperes voldsproblematikk. Sensitivisering av omsorgsgivere som har omsorg for barn blir et redskap til å fremme empatisk omsorg og reduksjon av vold generelt.

Tiltaket ble foreslått gjennomført i tre bydeler i Oslo der barneverntjenesten hadde hatt en økning i antall bekymringsmeldinger, hvorav 1/3 omhandlet vold i nære relasjoner.

Målsettingen for tiltaket var:

1. Utforming av program og undervisningshefte for mannsgrupper med fokus på farsrollen, som en indirekte strategi for å redusere vold og fremme empati
2. Etterutdanning av ICDP-veiledere i denne varianten av ICDP. Tid for dette var tre dager pluss øvelser.
3. Fire ICDP-veiledere rekrutterte fedre i bydelen

4. Evaluering: Fedrene besvarte spørreskjema pre-post deltakelse i gruppene
5. Skrive rapport om utfallet med forslag om videreføring dersom pilotprosjektet gav lovende resultater. Publisere resultatene.
6. Eventuelt større implementering i etterkant.

Prosjektet ble på grunn av økonomiske begrensninger gjennomført i mindre skala enn planlagt. Åtte veiledere fra tre bydeler dannet fire grupper. Til sammen 30 fedre ble invitert til å delta. Prosjektet ble evaluert av Ane-Marthe Solheim Skar (2013). Heftets forfattere, psykolog og ICDP-trener Astri Johnsen og psykolog Asbjørn Solevåg, som har spesiell erfaring med vold, fikk i oppdrag å lage et undervisningsprogram.

Den femte komponenten i ICDP handler om opplegg for spesielle målgrupper. Dette prosjektet føyer seg til andre slike opplegg (minoritetsgrupper, barn med funksjonsnedsettelse etc.).

Powerpointpresentasjonen fra undervisningen, se vedlegg.

Kommentarer til powerpointpresentasjonen

Veiledere som ønsker å benytte seg av denne presentasjonen, vil se at det er en litt annen rekkefølge av de forskjellige temaene i undervisningsheftet og i presentasjonen. I undervisningsheftet har vi valgt å utdype ICDPs målsetting og sentrale begreper fra starten og ikke etter barns reaksjoner. I veiledningsgruppene hadde vi en diskusjon om når det var best å introdusere filmen «Sinnamannen». De fleste valgte

3. Kvinners vold mot menn og barn er også et økende problem, noe som er en grunn til at heftet rettes mot foreldre og ikke bare fedre.

å gjøre dette i sammenheng med den regulerende dialogen.

Vi anbefalte også at veilederne ba fedrene om å ta barnets perspektiv når de så filmen: Hvordan var det å være dette barnet? Både veiledere og fedrene synes det var engasjerende, nyttig og viktig å se filmen.

GRUPPEOPPGAVER OG ØVELSER

I forhold til kultur, barneoppdragelse og oppfatning av barnet

En gruppe brukte tabellen over typiske kulturforskjeller mellom individualistisk og kollektivistisk samfunn som utgangspunkt for å jobbe med hva fedrene kunne kjenne seg igjen i: *Hvilke likheter og forskjeller mellom disse kulturer gjelder for deg?* (se ICDP-håndbok for minoritetsforeldre, s 21).

Andre oppgaver fra minoritetshåndboken ble også benyttet for å bevisstgjøre fedrenes egne verdier, som for eksempel disse spørsmålene:

Hva er et godt barn? Hva er god/dårlig barneoppdragelse? Hva er forskjell på den oppdragelsen du fikk som barn og hva du selv vil gi dine barn?

I arbeidet med sonen for intimitet ble «hjerteøvelsen» anbefalt (se s.24, figur 1).

Oppgaver for å bevisstgjøre fedrenes egne barndomserfaringer

Fortell en historie fra egen barndom som ga deg en positiv opplevelse. Hva gjorde at opplevelsen var positiv? Hva gjorde omsorgspersonen for at opplevelsen ble positiv?

For flere øvelser viser vi til minoritetshåndboken.

6

APPENDIX

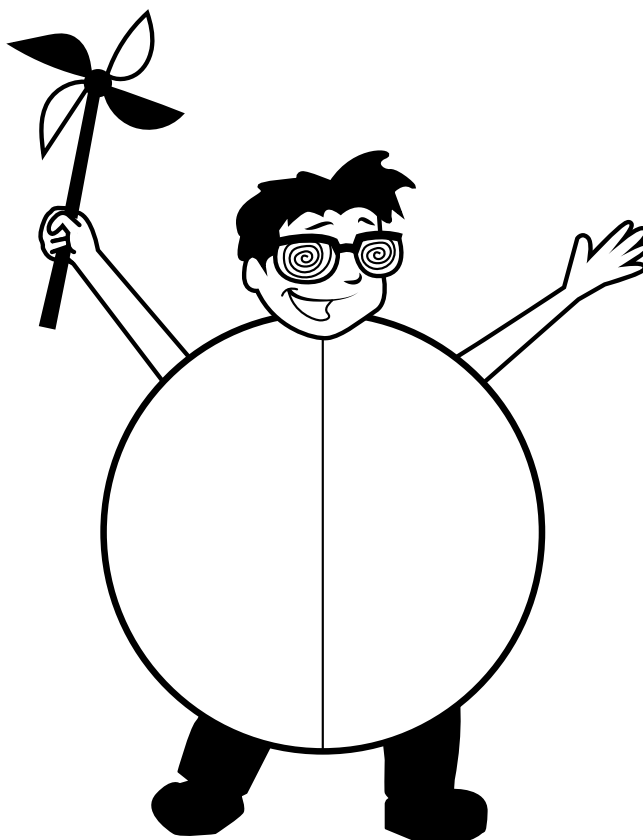
FIGUR 1

HJERTE ØVELSEN
(HILDE TØRNES)

FIGUR 2

BOLLEMANNEN (HILDE TØRNES)
Denne tegningen ble brukt ved redefineringen av barnet.

RESULTATER FRA FEDREPROSJEKTET

Prosjektet ble evaluert av Ane-Marthe Solheim Skar ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo. Resultatene er redegjort for i en egen rapport (Skar, 2013). Her er en kort oppsummering:

Målet for kartleggingen var følgende:

- Hvordan skårer fedrene på psykisk helse, reguleringsmetoder og barnets sterke og svake sider før deltagelse i foreldreveiledning?
- Hvordan skårer de på de samme målene etter foreldreveiledningen?
- Opplever fedrene endrede relasjoner eller atferd etter deltagelse i ICDP?

Fedrene svarte på spørreskjema i forkant og etterkant av ICDP-deltakelse. Av 30 fedre var det 16 som svarte på skjemaene. I alt 11 instrumenter ble brukt. Dette var tidkrevende og tok tid fra møtene, noe flere av veilederne syntes var problematisk.

Resultatene fra evalueringen tyder på økt foreldrekompetanse hos fedrene i etterkant av ICDP-veiledningen. De følte seg tryggere i foreldrerollen og rapporterte en nedgang i psykologisk aggresjon og fysiske overgrep mot barnet, og en økning i positiv grensetting. De rapporterte også bedre kommunikasjon, bedre følelsesmessig relasjon til barnet og mer glede i hjemmet. På tross av svakhetene ved undersøkelsen (lite utvalg, resultatene er basert på selvrappport), støtter resultatene den brede enigheten om nytten av forebyggende intervensjoner for å fremme positiv foreldreatferd og styrke familiære relasjoner.

POWERPOINT

FORELDREROLLEN OG VOLD I NÆRE RELASJONER

- Bakgrunn for seminaret: Bakgrunn for seminaret:
 - Oppdrag om utforming av program og manual for målgruppen mannsgupper (helst med minoritetsbakgrunn) med fokus på mansrollen.
- Målsetning:
 - Redusere vold og fremme empati
- Metode:
 - ICDP – har en humaniserende og empatifremmende effekt som har ført til voldsreduksjon

OPPDRAGERVOLD

- Historikk
- Definisjon
- Forståelse av oppdragervold
- Samtaler om oppdragervold

HISTORIKK

- FN's konvensjon om barns rettigheter. 1989 :
 - Sikring av barns rettigheter. Også forbud om vold (1991).
 - Barneloven 2010: Presisering av forbud mot å slå klapse, true eller utsette barns psykiske eller fysiske helse.

Likevel forekommer oppdragervold både i norske familier og i minoritetsfamilier.

DEFINISJON OPPDRAGERVOLD

- Psykisk eller fysisk disiplinering av barn.
- Hensikt:
 - Korrigere adferd
 - Beskytte barnet mot farer
 - Innordne seg fellesskapets normer
- Oppdragelse basert på frykt i stedet for tillitt.

5 BUFDIR / 17.12.14

OPPDRAGERVOLD

- **Instrumentell oppdragervold:**
Kontrollert, har en bestemt hensikt
- **Impulsiv oppdragervold:**
Spontan, ukontrollert, styrt av sterke følelser. Ofte traumatiserte foreldre (jmf «shark music»).
- **Psykisk oppdragervold:**
Degraderende adferd. Nedsettende ord. Sosiale sanksjoner, sydebukk, trusler. Skam
- **Fysisk oppdragervold:**
Klaps, ris med hånd eller gjenstand. Sparke riste etc.

6 BUFDIR / 17.12.14

4 FORMER FOR OPPDRAGERVOLD

- Vold som planlagt omsorgsfull oppdragelse (instrumentell)
- Overføring av skadelige familietradisjoner (instrumentell)
- Lav frustrasjonstoleranse hos foreldrene (impulsiv)
- Oppdragervold som systematisk ledd i familie terror (instrumentell og impulsiv).

7 BUFDIR / 17.12.14

HVORDAN FORSTÅ OPPDRAGERVOLD?

- Vold mot barn:
 - Sammenheng med foreldrenes oppfatning av barnet. Noe ved barnet som person, barnet svarer ikke til forventningene.
 - Foreldrenes situasjon:
 - Fattigdom
 - Problemer på jobb
 - Problemer i familien
 - Foreldrenes egen bakgrunn
 - Kulturelle oppfatninger

8 BUFDIR / 17.12.14

FEDRE OG MANNSROLLEN

- Fedre er også sønner
- Hva slags «faring» ønsker jeg å videreføre?
- Hva slags «faring» vil jeg slett ikke kopiere?
- Gruppearbeid hvor disse spørsmålene diskuteres

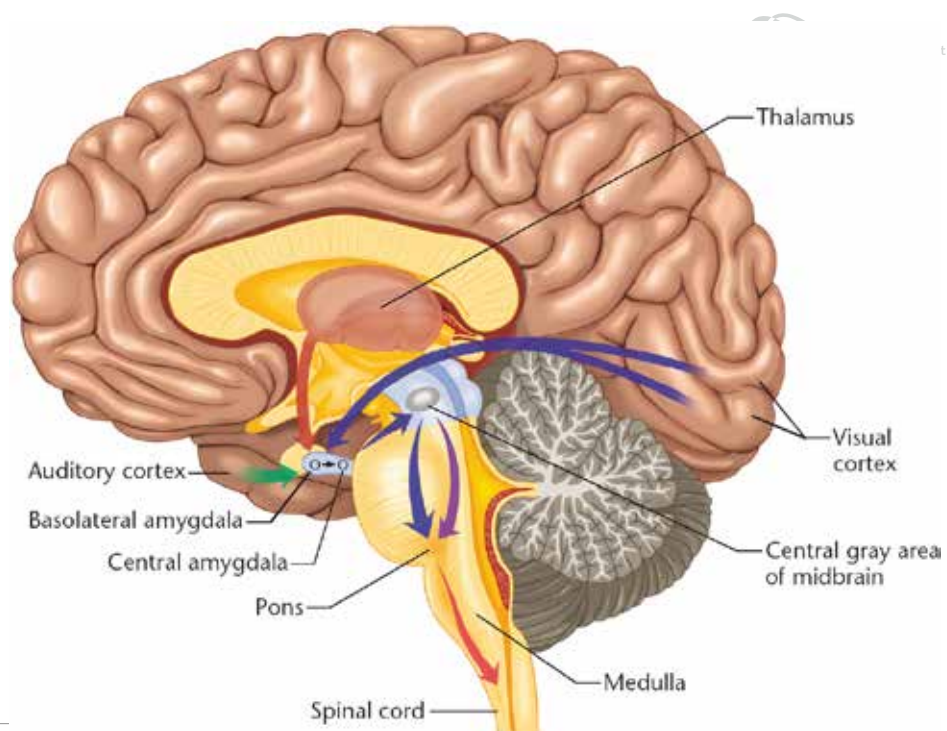
HVA GJØR ANGST?

- Innlæring
- Konsentrasjon
- Hukommelse
- Emosjonsregulering
- Tilknytning
- Tidlig samspill / relasjonskompetanse

VOLD KAN FØRE TIL

- Akutt traume
- Vedvarende traumatisering
- Varig endring av selvfølelse og initiativ
- Endring av personlighet og følelsesliv
- Fysisk og psykisk sykdom
- Oppgave: Hvordan kan denne kunnskapen brukes til å fremme empati?

11 BUFDIR / 17.12.14

12 BUFDIR /

SINNAMANNEN

- Gruppeoppgave:
 - Fokus på barnet

13 BUFDIR / 17.12.14

REAKSJONER HOS BARN

- Økt engstelse og uro
- Sterke reaksjoner på forandring i rutiner
- Problemer med å forstå hva som har hendt, små barn tenker helt konkret
- Angst for atskillelse, klenging
- Regresjon
- Sinne, raserianfall
- Søvnvansker

14 BUFDIR / 17.12.14

REAKSJONER HOS BARN I GRUPPEN 6 – 12 ÅR

- Mareritt
- Søvnvansker, både innsovning og hyppige oppvåkninger
- Påtrengende tanker og sanseinntrykk som er vanskelige å få ut av hodet
- Konsentrasjonsvansker
- Unngåelse av det som minner om det vonde
- Somatiske plager, ofte mer varierte enn hos de mindre barna, som hodepine, magesmerter og kvalme

15 BUFDIR / 17.12.14

REAKSJONER HOS BARN OVER 12 ÅR

- Sinne og aggresjon
- Tristhet og sorg
- Motorisk uro og rastløshet
- Grubling over det som har skjedd
- Vansker i sosial kontakt med jevnaldrende som ikke har delt de samme erfaringene. En opplevelse av å være annerledes og av å ha «vokst» fra de jevnaldrende
- Over-tying for å hjelpe de andre i familien. Enkelte barn kan «viske seg ut» i forsøket på å lette situasjonen for andre familiemedlemmer.

16 BUFDIR / 17.12.14

FAKTORER SOM BESKYTTER OG LINDRER

- At omsorgspersonene har evne til å sette seg inn i barnets situasjon og opplevelse av volden
- At omsorgspersonene har evne til å uttrykke varme og positive følelser overfor barnet (jmf. ICDP)
- At det er mulig å snakke om volden

17 BUFDIR / 17.12.14

FILM FRA PROSJEKTET: TRYGGERE BARNDOM

- Eks på hvordan snakke med barn om vold

18 BUFDIR / 17.12.14

ICDP – MÅLSETNING OG SENTRALE BEGREPER

- Et humanistisk og empatifremmende program
- Fremme omsorgspersonens oppfatning av barnet som person/subjekt; en empatisk identifikasjon med barnet.
- Bevisstgjøre og øke o-personens empatiske holdning og refleksjon omkring godt samspill og god oppdragelse

19 BUFDIR / 17.12.14

ICDP – MÅLSETNING OG SENTRALE BEGREPER

- Empatisk identifisering med barnet:
 - En oppfatning av barnet som en person med tanker og følelser som man kan empatisk identifisere seg med.
 - Gjennom omsorgspersonens refleksjoner over barnets indre tilstander
 - Og omsorgspersonens refleksjon over egen indre tilstand og hvordan den påvirker barnet.
- Dette kalles mentalisering eller reflekterende evne.

20 BUFDIR / 17.12.14

BARNET SOM SUBJEKT

O-PERSONENS OPPFATNING AV BARNET OG SEG SELV

- Barnet som person:
 - Påvirket av foreldrenes egen barndom og oppdragelse.
 - Kulturell oppfatning av barnet
 - Kulturelt syn på barneoppdragelse

- Kultur:
 - Et samfunn eller gruppes (f.eks familie) verdier, tradisjoner, normer og lokale kunnskap og hvordan dette praktiseres.
 - Ikke statisk, men påvirket av den politiske, sosiale og historiske utviklingen.

- Hva tenker dere påvirker deres oppfatning av barnet dere møter? Egen forforståelse og fordommer.

21 BUFDIR / 17.12.14

BARNET SOM SUBJEKT

- Empatisk identifikasjon – forutsetning for sensitiv omsorg og sensitivt samspill.

- Sammenheng mellom hvordan barnet oppfattes av sine o-personer og hvilken omsorg det får.

- Sammenheng mellom o-personens omsorg og oppdragelse og barnets psykiske helse og fungering.

22 BUFDIR / 17.12.14

BARNET SOM SUBJEKT

- Fortolke barnets uttrykk og signaler – lese den andre.
- Å forstå intensjon, ønske og følelser bak andres handlinger og sine egne.
Tolke og mistolke
- Sonen for intimitet/nærhet.
- Redefinering

23 BUFDIR / 17.12.14

SONEN FOR INTIMITET/TILHØRIGHET

OPPFATNING AV BARNET

▪ Utenfor sonen: <i>Inkludering</i> • Barnet som objekt • Empatiske blokkering: • Emosjonell tilbaketrekning: • Avvisning, likegyldighet, muliggjør: • Omsorgssvikt eller • Overgrep		▪ Innenfor sonen: • Barnet som subjekt • Empatisk identifikasjon: • Medopplevelse av barnets følelser: • Emosjonell tilgjengelighet og sensitivitet: • Sensitiv tilpasset omsorg
		<i>Utstøting</i>

24 BUFDIR / 17.12.14

REDEFINERING AV O-PERSONENS OPPFATNING AV BARNET

- Påpeke positive trekk ved barnet.
 - Eks positive tilbakemeldinger fra skole, barnehave.
- Bruke bilder for å utløse positive historier om barnet.
- Dele positive minner fra barnets fortid.
 - Eks bruke bilder fra tidligere opplevelser.
- Redefinering: påpeke den positive pol.
 - Eks Trassig – sterk vilje.
- Bruke en positiv og myndiggjørende samtale form.
 - Motsatt av et diagnostiserende språk

25 BUFDIR / 17.12.14

EMPATISK IDENTIFIKASJON – HVA KAN FORSTYRRE/TRUE DEN?

- Problemer hos den voksne/o-personen:
 - Familieproblemer, problemer i forhold til jobb, økonomi,
 - Problemer i forhold til oppvekst, personlig historie, hva vi har med oss i «bagasjen»
- Barnet: Temperament, spesielle problemer
- Spesielle samspillsproblemer –
 - I forhold til de tre dialogene og åtte temaene – hva er spesielle utfordringer og muligheter
- Kulturelle oppfatninger/forskjeller
- Kjønnroller:
 - Mannsrolle i forhold til omsorgsrolle

26 BUFDIR / 17.12.14

SÅRBARHET OG PROBLEMER HOS DEN VOKSNE

- Egen sårbarhet – «shark music»
 - Barnets atferd – og følelsesuttrykk stenger for foreldrenes tilgjengelighet. Vekker en uro eller angst, ikke en reell fare. Resultat av egen omsorgserfaring
- Kjernesensitiviteter
- Blokkert omsorg
- Mangelfull utviklet omsorg.

27 BUFDIR / 17.12.14

«SHARK MUSIC» BEREDSKAP PÅ EN FARE SOM IKKE ER TILSTEDE, MEN ASSOSIERT TIL EN SCENE

- Barnets atferds og følelsesuttrykk stenger for foreldrenes tilgjengelighet
- Uroen representerer ingen reell fare, men er et resultat av egne omsorgserfaring.
- Uregulert affekter, blir urolig uten reell grunn
- Oppgave:
 - Hvilke følelser ble ivaretatt – ikke ivaretatt i egen oppvekst (glede, tristhet, nysgjerrighet, sinne, skam)?

28 BUFDIR / 17.12.14

KJERNESENSITIVITETER.

HVA SOM TRUER VÅRT BEHOV FOR TRYGGHET.

- **Seperasjonssensitivitet:** Redd for å bli avvist og forlatt. Gjennom erfaring lært å unngå avvising – vært opptatt av andres behov. Vanskeligheter med å la barnet utvikle seg autonomt.
- **Prestasjonssensitiv/kritikksensitiv:** Beskytter seg mot kritikk, strever med å være god nok. Viktig hvordan man blir oppfattet av andre. Presser barna til prestasjoner.
- **Invasjonssensitiv/Trygghetssensitiv:** Kjenner seg lett kontrollert og invadert av nære andre. Trussel mot egen integritet. Tilbaketrekning, selvtilstrekkelig. Forventer selvtilstrekkelighet hos barna, noe som kan føre til det motsatte; at barna blir krevende.

29 BUFDIR / 17.12.14

OMSORGSKAPASITET

- **Blokkert omsorg.** Oppstår i situasjoner som virker som påminnere for det opprinnelige traume der dette ikke er bearbeidet.
- **Mangelfull utviklet omsorgskapasitet.** Manglende tilgjengelighet ovenfor barnet pga vedvarende og gjentatte traumatiske erfaringer.
- **Behandling:** Circle of security.

30 BUFDIR / 17.12.14

ICDP SOM GRUNNLAG FOR SAMTALER MED BARN: DE 3 DIALOGENE OG 8 TEMAENE FOR GODT SAMSPILL

- Den emosjonelle dialogen
- Den meningsskapende og utvidende dialogen
- Den regulerende dialogen.

Vi kan si at disse dialogene bygger på hverandre og alle forutsetter en empatisk identifikasjon med barnet: den emosjonelle dialogen gir grunnlag for et forhold bygget på tillit. Dette gir utgangspunkt for å utforske verden, forstå å skape mening. Regulering av atferd basert på tillit er utgangspunkt for respekt.

31 BUFDIR / 17.12.14

DEN EMOSJONELLE DIALOGEN

- Den emosjonelle dialogen.
 1. **Vis at du er glad i barnet ditt.**
Grunnlag for trygg tilknytning og for god selvopplevelse. Tillit til verden og seg selv
 2. **Følg barnets initiativ**
Når mulig følg barnet, når nødvendig ta ledelse
 3. **Intim dialog**
Hjelp barnet til å uttrykke, identifisere og organisere følelser
 4. **Gi anerkjennelse og bekreftelse.**
Kulturelle forskjeller hvordan dette gjøres.
Betydning av barnets kjønn og alder.

32 BUFDIR / 17.12.14

DEN MENINGSSKAPENDE DIALOGEN

- Den meningsskapende og utvidende dialog
 1. Felles oppmerksomhet
 2. Gi mening
 3. Utvid og forklar.

Fremmer barnets sosiale, språklige og kognitive utvikling.

TO FORMER FOR MENINGSDANNELSE

- **Logisk analytisk tilnærming:**

Forklaringer om hva, hvorfor, klassifikasjoner, likheter og forskjeller.
Bruk av begreper for å organisere mening, forklaringer.
- **Narrativ - dramatisk tilnærming.**

Fortellinger som en måte å skape mening, en metode for utvidelse.
Forklarende fortellinger er en måte å gjøre det ukjente forståelig.

DEN MENINGSKAPENDE DIALOGEN – NOEN UTFORDRINGER

- Gruppeoppgave:
 - Hva er utfordringene med de 3 temaene i forhold til å samtale om vold?
 - Hvilken rolle spiller her barnets alder og kjønn?
 - Hvilke utfordringer i forhold til kultur, kulturens oppfatning av kunnskap og hvordan barn lærer?
 - Hvordan samtale om forskjeller og likheter
 - Eks på barns spørsmål.

35 BUFDIR / 17.12.14

DEN REGULERENDE DIALOGEN

- **Den regulerende dialogen**
 1. Planlegge steg for steg
Utfordre barnet et steg i forveien, barnet skal strekke seg for å nå målet. Utvikle selvkontroll
 2. Gradert støtte (scaffolding)
Assistere og understøtte der barnet trenger hjelp, trekke støtten tilbake i tide.
 3. Situasjonsregulering
Ny situasjon med andre regler
 4. Positiv grensesetting
Gi forklaringer, avledning og alternativer, negative konsekvenser.

36 BUFDIR / 17.12.14

DEN REGULERENDE DIALOGEN

- Regulering av atferd for at barnet skal
 - Kontrollere seg selv, reflektere og få overblikk over situasjonen, se konsekvenser av handlingen. Utvikling av indre kontroll og moral.

- Hva med regulering av affekt?
 - Tilknytningsteori om affektregulering . O-personens evne til å regulere seg selv i samspill og barnets mulighet for affektregulering.

37 BUFDIR / 17.12.14

FAMILIER I KRISER

- Utfordrer foreldrenes omsorgssystem:
 - Foreldrenes problemer påvirker deres evne til å være sensitivt ovenfor barna.

- Aktiverer barnas tilknytningssystem:
 - Aktiveres ved fare, krise:søker trygghet hos foreldre/ omsorgspersoner

- Er avhengige av systemet rundt:
 - empati, omsorg, hjelp, beskyttelse og...?

38 BUFDIR / 17.12.14

FORELDRE = PROTECTIVE SHIELD

- Foreldres rolle: Jeg skal være her og passe på deg
- Mangelfull beskyttelse: når foreldrene er emosjonelt eller fysisk utilgjengelige. Fører til traumatisering hos barnet
- Hvordan kan institusjonen fungere som beskyttende?
- Og hvordan kan ansatte hjelpe foreldre og barn?

39 BUFDIR / 17.12.14

SAMTALER/KOMMUNIKASJON MED BARN

- Mening
- Anerkjennelse
- Verdighet

Anne Kirsti Ruud: Hvorfor spurte ingen meg?
Kommunikasjon med barn og unge i utfordrende
livssituasjoner. Gyldendal Norsk forlag. 2011

40 BUFDIR / 17.12.14

SAMTALER OM OPPDRAGERVOLD

- Vektlegge foreldrenes intensjoner.
- Fremme sensitivitet hos foreldrene
- Foreldrene som rollemodeller
- Psykoedukasjon om skadevirkning av vold:
 - Frykt er skadelig for barn: det skader hjernen, det reduserer læring, det skaper utrygge relasjoner, man får lydighet, ikke respekt.
- Gruppearbeid: Hva vil dere vektlegge?

41 BUFDIR / 17.12.14

HJELP TIL BARN

- Informasjon om hendelsen
- Forklaring på reaksjoner
- Hjelp til å takle ubehag, selvhjelpsmetoder
- Hjelp til å forholde seg til den traumatiske opplevelsen – hjelp til å snakke om «det verste»
- Hjelp til å håndtere aggresjon og andre vansker som skaper sosiale problem
- Jmf. ICDP: den emosjonelle og menigsskapende dialogen.

42 BUFDIR / 17.12.14

SENTRALE PRINSIPPER

- ser vi samtalen som mulighet eller belastning
- unnlater vi å kommunisere direkte med barn/ungdom
- viktigere hva vi sier enn å få barnet til å snakke
- er det alltid det beste å si fra
- flere hypoteser i hodet
- tåle usikkerhet uten å handle
- orke å dele smerte med barn
- ikke trøste for raskt
- hvordan liker vi selv å bli møtt
- støtte følelser før vi forklarer
- unngå å øke tabuisering
- **SYNLIGGJØRE BARNET**

43 BUFDIR / 17.12.14

INFORMASJON TIL BARN/UNGDOM

- hva slags informasjon har barn/ungdom bruk for
- vurdere hva de får vite av andre
- **UNNGÅ FØLELSE AV AVMAKT**
- **VISE AT DET ER TIL Å SNAKKE OM**
- **STØTTE ØNSKET OM Å GLEMME**
- **BRA Å HA EN AKTIV ROLLE**

44 BUFDIR / 17.12.14

HVA ER VIKTIG FOR BARN. «SENSE OF COHERENCE»

- Opplevelse av sammenheng til tross for at påkjenningen fortsetter
- At barnet får hjelp til å gjøre verden begripelig. At indre og ytre hendelser og reaksjoner blir sammenhengende, strukturerte og forståelige.
- At hendelsen blir håndterbar. At en opplever å ha resurser som er nødvendige for å møte belastninger og utfordringer.
- At det man opplever er meningsfylt. At en kan delta på aktiviteter som kan bedre på noe.

LITTERATURLISTE

- Berggrav, S., & Raanes, J. O. (2013).** Tåler noen barn mer juling?: En kartlegging av hjelpeapparatets håndtering av vold mot barn i minoritetsfamilier. Oslo: Redd Barna.
- Bjørnstad, S. (2013).** Fra hard disiplin til regulerende dialog? Om endring av oppdragsstil etter deltagelse på International Child Development Programme (ICDP) i Sør-Afrika. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Brandtzæg, I., Smith, L., & Torsteinson, S. (2011).** Mikroseparatorer: tilknytning og behandling. Bergen: Fagbokforl.
- Brown, D. W., Anda, R. F., Tiemeier, H., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Croft, J. B., & Giles, W. H. (2009).** Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality. *American Journal of Preventive Medicine*, 37(5), 389-396. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.amepre.2009.06.021>
- Goodnow, J. J., & Collins, W. A. (1990).** Development according to parents: the nature, sources, and consequences of parents' ideas. Howe: Erlbaum.
- Haaland, T., Clausen, S.-E., & Schei, B. (2005).** Vold i parforhold - ulike perspektiver: resultater fra den første landsdekkende undersøkelsen i Norge (Vol. 2005:3). Oslo: NIBR.
- Hart, O. v. d., Nijenhuis, E. R. S., & Steele, K. (2006).** The haunted self: structural dissociation and the treatment of chronic traumatization. New York: Norton.
- Heian, F., & Hoel, G. (2010).** Da Lykkeliten kom til verden -: om belastninger i tidlige livsfaser. Oslo: Den norske legeforening.
- Hundeide, K., & Armstrong, N. (2011).** ICDP approach to awareness-raising about children's rights and preventing violence, child abuse, and neglect. *Child Abuse Negl*, 35(12), 1053-1062. doi: 10.1016/j.chiabu.2011.09.008
- Kalve, T., & Dyrhaug, T. (2011).** Barn og unge med innvandrerbakgrunn i barnevernet 2009 (Vol. 2011/39). Oslo: SSB.
- Kirkengen, A. L. (2009).** Hvordan krenkede barn blir syke voksne. Oslo: Universitetsforl.
- Middelborg, J., & Samoilow, D. K. (2014).** Tryggere barndom: et behandlingsperspektiv på vold i familien. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Mossige, S., & Stefansen, K. (2007).** Vold og overgrep mot barn og unge: en selvrporteringsstudie blant avangselever i videregående skole (Vol. 20/2007). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Raundalen, M. (2012).** Bedre beskyttelse av barns utvikling: ekspertutvalgets utredning om det biologiske prinsipp i barnevernet : utredning fra utvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon 18. februar 2011 : avgitt til Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet 6. februar 2012 (Vol. NOU 2012:5). Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Ruud, A. K. (2011).** Hvorfor spurte ingen meg?: kommunikasjon med barn og unge i utfordrende livssituasjoner. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Rydén, G., Wallroth, P., & Nygaard, L. (2011).** Mentalisering: å leke med virkeligheten. Oslo: Pax.
- Sameroff, A. (2009).** The transactional model. In A. Sameroff (Ed.), *The transactional model of development: How children and contexts shape each other* (pp. 3-21). Washington, DC: American Psychological Association; US.
- Schou, L., Graff-Iversen, S., & Dyb, G. (2007).** Voldsutsatt ungdom i Norge: resultater fra helseundersøkelser i seks fylker (Vol. 2007:8). Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Skar, A.-M. S. (2013).** Supports of fathers: The International Child Development Programme as a preventive measure in Norway. Retrieved 20.05.2014, from <http://www.icdp.info/downloads>
- Skar, A.-M. S., Sherr, L., Clucas, C., & von Tetzchner, S. (2014).** Evaluation of Follow-Up Effects of the International Child Development Programme on Caregivers in Mozambique. *Infants & Young Children*, 27(2), 120-135.
- Snipstad, M. B., Flakk, G., & Mfangavo, L. (2007).** Reviving child care practices: Can a child be disciplined without a stick? In E. A. Lothe, M. Daniel, M. B. A. S. N. Snipstad & G. T. Lie (Eds.), *Strength in broken places: marginalisation and empowerment* (pp. 216 s. : ill.). [Oslo]: [Ellen Alexandra Lothe].
- Steinsvåg, P. Ø., & Heltne, U. (2011).** Barn som lever med vold i familien: grunnlag for beskyttelse og hjelp. Oslo: Universitetsforl.
- Stern, D. N. (1998).** The interpersonal world of the infant: a view from psychoanalysis and developmental psychology. London: Karnac.
- Van der Weele, J., Ansar, N., & Castro, Y. (2011).** Møte med foreldre som bruker oppdragsvold- erfaringer fra arbeid med minoritetsforeldre. In U. Heltne & P. Ø. Steinsvåg (Eds.), *Barn som lever med vold i familien: grunnlag for beskyttelse og hjelp* (pp. 284 s. : ill. ; 226 cm). Oslo: Universitetsforl.

Barne-, ungdoms-
og familiedirektoratet

Postadresse

Postboks 2233
3103 Tønsberg

Besøksadresse

Stensberggaten 27
0170 Oslo

ISBN 978-82-8286-236-3

Foto: Tine Poppe, gettyimages.com

Design: Tibe Reklamebyrå

bufdir.no

